

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ

МИРОСЛАВ ПОПОВИЧ

ЧЕРВОНЕ СТОЛІТТЯ

ТОМ 2

ДРУГА КРИЗА ЗАХІДНОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ — КОМУНІЗМ І ФАШИЗМ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2025

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Розділ 2

Друга криза західної цивілізації — комунізм і фашизм

Але я вважаю нереальною ідею, згідно з якою народ може сам урядувати собою. Самоврядування вже за своїм визначенням містить у собі суперечність. Незалежно від того, в якій формі здійснюється урядування, владні функції повинні належати небагатьом.

Бенджамін Дізраелі

*«Усі люди створені рівними», — проголошує Американська Декларація Незалежності.
«Усі люди будуть утримуватися рівними», — стверджує Британська Соціалістична партія.
Нема сумніву, що єдиним винятком будуть міністри та члени уряду і спільники.*

Уінстон Черчилль

«Диктатура пролетаріату» в Росії

Терористична диктатура

Звичайно пишуть про ліквідацію радянською владою старого державного апарату — міністерств, армії тощо. Не скрізь і не завжди розрив між старим і новим був таким уже великим. Наприклад, як згадують учасники подій, вся адміністрація тюрем одразу визнала владу Рад і навіть вітала комісарів. Врешті, використаний був і армійський апарат з його офіцерськими кадрами; в білій армії воювало не набагато більше колишніх офіцерів, ніж у Червоній. Суть справи не в кардинальних змінах персонального складу чи адміністративної структури державного апарату старої Росії, а в тому, що Жовтневий переворот повністю ліквідував *державно-правову систему* Росії. Переворот відмінив усі закони Російської імперії і творив нові лише остільки, оскільки цього вимагала «революційна доцільність». Все життя на території колишньої імперії проходило поза правовим простором взагалі. Таким був принцип побудови влади, — як не раз говорив Ленін, диктатура пролетаріату є влада, не обмежена законами.

Як і всі ліві течії російського політикуму, більшовики підтримували ідею Установчих зборів як джерела демократичного державотворення. Це було програмовою вимогою партії. Більшовики звинувачували Тимчасовий уряд у затримці Установчих зборів і тепер відмінити вибори уже не могли. Вибори до Установчих зборів почались 12 листопада 1917 року. Ленін був проти скликання Установчих зборів; не підтриманий більшовицьким ЦК, Ленін наполіг принаймні на розгоні зборів.

Оскільки на підтримку Установчих зборів більшовики не могли розраховувати, засобом легітимізації нової влади став II Всеросійський з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів,

скликаний для прикриття перевороту. Але, по суті, і він не став таким засобом — переворот підтримала лише частина депутатів з'їзду. Після з'їзду існувало два Центральних Виконавчих Комітети Рад — старий і новий, пробільшовицький, і питання про легітимність кожного лишалося відкритим.

Вислів «радянська влада» міцно увійшов до політичної риторики комуністів, але він завжди був беззмістовним — влада більшовиків ніколи не була владою «рад», ніяким «радам» не була підзвітна і підконтрольна; на місцях завжди владними органами були всякі ревкоми, комбіди тощо, а за умов громадянської війни насамперед — органи армії («реввійськради») та ЧК. Всі владні структури були підпорядковані більшовицькій партії. По суті, вислів «радянська влада» має радше негативне значення — він підкреслює, що джерелом влади є не народ, нація як ціле з усіма її верствами і класами, а лише окремі класи, та й то різною мірою. Саме тому, до речі, не варто підкреслено відмежовуватися від термінів «Ради» і «радянська влада», замінюючи їх на «Совіти» чи «Совети»: в цьому випадкові підкреслюється російське походження комуністичної диктатури й ігнорується головне — її соціально-політичний характер. Як антитеза демократичній парламентській системі «влада Рад» означала відкрите насильство щодо певних соціальних верств, позбавлених прав («лишенцев»).

Диктатура більшовиків була спрямована насамперед проти демократичного устрою, що народжувався, і найсерйозніший її перший конфлікт протиставив її Установчим зборам. Трагедія Росії намітилась уже тоді, коли найширші народні маси проявили повну байдужість до долі обраних ними Установчих зборів, а з ними і демократії взагалі.

Члени Тимчасового уряду, що уникли арешту, не визнавали Раду Народних Комісарів урядом Росії і не склали своїх повноважень. Згідно з постановою Тимчасового уряду, прийнятою 16 листопада міністрами, що уникли арешту, Установчі

збори повинні були відкритися 28 листопада. Постанова була опублікована наступного дня в демократичних газетах, які вціліли після перевороту. Тут же всі ці газети були закриті. Так звана Слідча комісія на чолі з В. Д. Бонч-Бруєвичем «за вказівкою ВРК» провела «розслідування», внаслідок якого 17 листопада ряд кадетських і соціалістичних діячів було арештовано, але потім звільнено. 23 листопада арештовано членів виборчої комісії («Всевиборів»), комісаром комісії з «правом» заміни її членів призначено Урицького.

26 листопада опубліковано декрет РНК за підписом Леніна, згідно з яким Установчі збори можуть бути відкриті лише особою, уповноваженою РНК, і лише за наявності не менш як 400 делегатів. Це давало можливість відтягнути відкриття Установчих зборів. 27 листопада до Петрограда ввели 10–12 тис. матросів. Рано вранці 28-го, тобто того дня, коли згідно з рішенням Тимчасового уряду мали відкритися Установчі збори, ВРК арештував на квартирі графині С. В. Паніної членів ЦК партії кадетів — Ф. Ф. Кокошкіна, О. І. Шингарьова, князя П. Д. Долгорукова та саму графиню. Йшлося про те, щоб не допустити Партію народної свободи до участі в Установчих зборах.

ВЧК була організована напередодні відкриття Установчих зборів як структура, що мала замінити військово-революційні комітети Рад, тобто фактично — ВРК Петроградської ради: Петроградський ВРК ліквідовано 5 грудня, ВЧК утворено 7 грудня 1917 року. Таким чином, на місце органу Ради, який формально мав здійснювати диктаторську владу, хоча фактично був знаряддям в руках партії Леніна, було створено «надзвичайну комісію» з дійсно надзвичайними повноваженнями щодо контролю над усіма сферами життя, в тому числі економічного.

ВЧК почала з репресивних заходів. 18 грудня за ордером голови ВЧК Дзержинського та його заступника Ксенофонта арештовано членів «Союзу захисту Установчих зборів»

І. Г. Церетелі, В. М. Чернова, Ф. І. Дана, А. Р. Гоца, Л. М. Брамсона та інших — всього 12 чоловік. Ліві есери запротестували, їх представники в уряді звільнили арештованих. Ленін на протест лівих есерів відповів, що вказаних діячів було арештовано не в судовому порядку, а для «вияснення особи», і цей акт не тягне за собою дознання і слідства. Почалося уточнення повноважень ВЧК, у ході якого ліві есери всіляко намагалися обмежити її права.

На 5 січня 1918 року в Петроград прибули понад 400 делегатів Установчих зборів. Поки готувалося відкриття зборів, відбулася демонстрація їх захисників. Демонстрація була розігнана, 8 чоловік убито. Збори почалися о 16 годині, працювали 12 годин, засідання було закрито за наполяганням начальника караулу матроса Железнякова і більше не відновлювалося.

Розпуск Установчих зборів означав занурення Росії в цілковитий хаос беззаконня.

Згідно із постановою Раднаркому від 31 січня 1918 року, ВЧК мала право вживати адміністративних заходів і — в судовій галузі — заходів органу дізнання: вести розслідування і передавати справу в слідчу комісію і далі в суд. Однак на ділі ця постанова уже нічого не означала. І до неї, і після неї розстрілювали без суду і слідства. Тільки маючи на увазі цю обставину, можна зрозуміти долю Установчих зборів.

В. Д. Бонч-Бруєвич очолив після перевороту водночас Управління справами РНК та Слідчу комісію ВРК, що містилася в 75-ій кімнаті на третьому поверсі Смольного. Це був перший каральний інститут нової влади. Напередодні 10-ї річниці Жовтня В. Д. Бонч-Бруєвич видрукував невеличку книжечку спогадів в бібліотечці «Огонька»¹. В ній розповідалось, як більшовицьке керівництво безуспішно намагалось підпоряд-

¹ Бонч-Бруєвич В. Страшное в революции. По личным воспоминаниям. — М., 1926.

кувати своєму контролю революційних матросів, що становили гарнізон столиці.

Бончу стало відомо, що у Гвардійському екіпажі, де містилась команда лінкора «Республіка» на чолі з головою судового комітету Анатолієм Железняковим, тримають і катують ув'язнених. Бонч-Бруєвич узяв мандат у Леніна і в супроводі наближеного до керівних осіб поета Дем'яна Бедного поїхав в темні трущоби на Канавку біля Нової Голландії, де й сьогодні не надто людно, а тоді і зовсім було порожньо і непривітно. В екіпажі матроси йому показали трьох заарештованих офіцерів, з яких один, хворий на туберкульоз, мав якісь адреси і відмовився відповідати, а двоє приїхали в Пітер просто так, один з цукерками для матінки. Офіцерів Бончу ні під яким приводом не віддали; потім пили спирт, старший брат Железнякова — справжній неформальний лідер матросів — розповідав, що полює на офіцерів і стріляє їм у печінку, уже убив сорок одного, скоро їх буде сорок чотири. Найстрашнішим був якийсь низенький міцний морячок, про якого із сміхом розповіли, що на світанку йому обов'язково треба когось убити; морячок уже покрився гусячою шкірою, забурмотів: «убить... надо убить...», та йому піднесли шклянку спирту, він випив нахильці і знепритомнів...

Через кілька днів член команди — більшовик таємно прийшов до 75 кімнати і розповів Бончу, що уже двох офіцерів убито, випадково лишився один; арештованих офіцерів або й просто інтелігентного вигляду людей матроси водили по квартирах і вимагали грошей або хоча б срібних ложок в обмін на обіцянку зберегти нещасному життя. Потім невільника після катувань убивали і їхали розважатися в публічний дім. Один арештований, той, що з цукерками, лишився живим випадково — його забули в машині під ногами, куди поклали, щоб зручніше було бити, і потім вирішили ще раз використати як принаду. Ленін сильно розгнівався і вирішив будь-що

вирвати офіцера з рук матросні, і зробити це виявилось надзвичайно легко: Бонч приїхав у екіпажі, коли всі перепилися, спокійно забрав офіцера, і той, не тямлячи себе від щастя, опинився у Петропавлівській фортеці.

Ось чому матроса Железнякова так послушалися Установчі збори. В ході засідання більшовицької фракції під час перерви, як згадував Раскольников, хтось із більшовиків запропонував після проголошення декларації покинути Установчі збори. Ленін категорично запротестував: «Невже ви не розумієте, що якщо ми вернемося і після декларації покинемо зал засідань, то наелектризовані караульні матроси тут же, на місці, перестріляють тих, хто лишився?»²

Як і увесь Петроград, як і вся Росія, Установчі збори були вже в руках неконтрольованої розгнужданої стихії, яку можна було стримувати лише інколи і ціною величезних зусиль.

Товариша міністра освіти графиню С. В. Паніну судив революційний трибунал 10 грудня 1917 року за те, що вона відмовилася віддати більшовицькій владі 93 тис. крб., що належали міністерству. Молоду і красиву падчерицю україно-російського ліберального діяча І. І. Петрункевича, надзвичайно популярну громадську діячку, портрет якої роботи Рєпіна виставлено в Російському музеї, людину, що подарувала місту Народний дім, тверду у своїх переконаннях демократку засудили м'яко — затримали до сплати грошей і відпустили після того, як люди зібрали і віддали більшовикам ці 90 тисяч. На процесі нова влада виглядала жалюгідно. Але арештованих разом з графинею хворих Шингарьова і Кокошкіна матроси знайшли в лікарні і перекололи багнетами в ліжках.

Жах проймає від картин убивства царської сім'ї, кривавої бійні, де жертвами фанатиків і садистів стали і царська пара, і дівчатка-княжни, і хворий хлопчик-наслідник. Після доповіді на засіданні РНК про розстріл царської сім'ї на хвилину

² Раскольников Ф. На боевых постах. — М., 1964. — С. 252.

запанувала незручна пауза, а потім на пропозицію Свердлова уряд перейшов до поточних питань. Для чого було вбивати усіх цих людей? В яке вогнище було кинуте їх ще не охололі труп — невже в пожежу світової революції? Невже тільки для того, щоб бути не менш радикальними, ніж убивці Луї XVI та Марії-Антуанетти?

Насправді в безмірній жорстокості винищення сім'ї та всіх близьких колишнього царя простежується певний політичний принцип. Це не була звична для більшовиків демонстрація жорстокості з метою залякування можливого противника. Про розстріл царя та його сім'ї, про розстріл великого князя Михайла Олександровича більшовики нічого не повідомляли. Відсутність офіційних даних про долю сім'ї Романових знімала всі питання про легітимну владу в Росії. А Установчі збори, що так і не відбулися, залишили проблему російської державності відкритою. Потаємне винищення всієї сім'ї Романових входило, таким чином, до загального проекту ліквідації *правового простору Росії*.

Хоч би як це звучало парадоксально, можна твердити, що навіть це звіряче убивство свідчить не стільки про більшовицьку жорстокість, скільки про щось інше. Не жорстокість становила суть і специфіку комуністичної диктатури, а байдужість до моральнісної сторони засобів, що їх партії Леніна належало вживати.

Бонч-Бруєвич згадував пізніше, що до революційного терору більшовики були готові, про досвід своїх попередників-якобінців говорили не раз, але все це були загальні розмови і загальна абстрактна готовність. Коли Бонч доповів Леніну про існування антибільшовицького підпілля, Ленін підійшов до вікна, побарабанив пальцями по склу і сказав: «Ну, що ж, треба буде вислати їх у Фінляндію на пару тижнів, хай одумаються»³. Перші замаху на Леніна не призвели до політичних

³ Бонч-Бруєвич В. Воспоминания о Ленине. — М., 1965. — С. 180.

наслідків, їх просто замовчали. Пізніше, в лекції про державу, прочитану в університеті імені Свердлова, Ленін порівнював диктатуру в ідеальному випадкові до керування диригентською паличкою. Але він розумів, що слухати його диригентських рухів будуть лише тоді, коли за невиконання легкого помаху руки чи знака поглядом можна поплатитися життям.

Ленін ішов на ризик, готовий на все. Він не рвався до великої крові, сподівався на ентузіазм «товаришів робітників», але не було такої крові, яка могла б його зупинити. Від самого початку він розраховував на яacobінський терор — не в тому розумінні, що планував встановити гільйотину на Червоній площі; Ленін розраховував на страх, який паралізує противників самою загрозою «всеохоплюючого і дійсно всенародного терору», що її нестимуть «загони озброєних робітників». Цей параліч страхом і був основною зброєю «класового насильства».

1918 рік відрізнявся від подальших періодів громадянської війни тим, що тоді ще Ленін і його оточення керувались надіями на стихійну силу «всенародного терору». Реально це вилилося в хаос «простору смерті», хаос, з якого народилася «культура терору» 1919—1920 років.

Івар Смілга

«Придушення контрреволюції» було покладене на ВЧК у центрі Росії, а на периферію імперії послано загони військ під керівництвом більшовицьких комісарів.

Двадцятип'ятирічний Івар Смілга був у Фінляндії головою російських рад і спробував, спираючись на солдатів, захопити владу, але невдало. З загонами матросів і солдатів Литовського полку в Могилів, у ставку російського Верховного командування, прибув призначений

головнокомандуючим відомий більшовик, тридцятирічний Криленко, який мав юридичну освіту (екстерном) і військове звання прапорщика. Загін, що прибув з ним, тут же на його очах заколов багнетом у спину справжнього головнокомандуючого, генерала Духоніна, і побіг у місто шукати його дружину, щоб убити і її; труп Духоніна був тут же роззутий, гаманець з грошми і документами украдений. Нічим, крім демобілізації старої армії, Криленко не хотів і не міг займатися. Про методи встановлення «радянської влади» говорить розпорядження Криленка від 22 січня 1918 року: «Крестьянам Могилевской губернии предлагаю расправиться с насильниками по своему рассмотрению»⁴.

А найпоказовішою, мабуть, була експедиція Володимира «Антонова»-Овсієнка в Україну.

В розпорядженні Овсієнка було три групи військ: Північний загін Сіверса, Московський революційний загін Сабліна і Воронежська армія Петрова. Про Петрова, молодого підполковника-есера, що розстріляний пізніше англійцями як один із бакинських комісарів, Антонов писав у спогадах: «Його стратегічні плани були грандіозні. Особиста хоробрість надзвичайна, але організувати найдрібнішу справу він не вмів»⁵. Коли прийшли в Україну, загін Петрова був уже зовсім небоєздатним.

Так само розклався і загін Сабліна, — після Куп'янська його фактично не існувало. В щоденнику Буніна під 25 лютого 1918 року читаємо: «Юрка Саблин — командующий

В. Антонов-Овсієнко

⁴ Мельгунов С. Красный террор в России. — М., 1990. — С. 35.

⁵ Антонов-Овсеенко В. Воспоминания о гражданской войне. — Т. I. — М., 1930. — С. 100.

войсками! Двадцатилетний мальчишка, специалист по кэк-уоку, конфетно-хорошенький...»⁶. Саблін, що зробив блискавичну полковничу кар'єру на безглузких атаках «германської» війни і став, звичайно, лівим есером, а потім комуністом, дослужився до генеральських звань і дожив до «єжовщини».

Прапорщик Сіверс походив із прибалтійських дворян, був широко відомий як редактор більшовицької «Окопной правды» влітку 1917 року; сухотний, нервовий, він говорив, захлинаючись словами, але в роботі зберігав німецьку методичність. Загін Сіверса зайняв Харків і насамперед арештував мирну делегацію Центральної Ради, що приїхала на переговори. Штаб Сіверса, пише Антонов, перетворився на судилище. «Головою суду був Клейман, людина дуже рухлива, а членом суду входив простодушний матрос Трушин, який вважав кожного білоручку гідним винищення... "7-ма верста" пам'ятається обивателям Харкова»⁷. В загоні Сіверса почалось пияцтво, 300 чоловік було відправлено назад у Москву. 4 січня 1918 року Сіверс добрався до Донбасу, його загони взяли Ростов. Звірства штабу Сіверса описані в книзі соціал-демократа А. Локермана «74 дня советской власти», що вийшла в Ростові 1918 року. «Штаб Сіверса категорично заявляв, що всі учасники добровольчої армії і особи, які до неї записалися, без різниці в мірі участі і віку їх, будуть розстріляні без суду»⁸. Арештованих роздягали в штабі до білизни, гнали по морозу вулицями до церковної огорожі і там розстрілювали. Як пише Антонов-Овсієнко, меншовики в Ростовській Раді звинуватили Сіверса в насильствах і грабунках і несподівано були підтримані комісаром Першого Петроградського червоногвардійського загону Є. Трифоновим, який виступив проти

⁶ Бунин И. Окаянные дни. — М., 1991. — С. 37.

⁷ Антонов-Овсеенко В. Воспоминания о гражданской войне. — С. 100.

⁸ Мельгунов С. Красный террор в России. — С. 93.

«безчинств і безрозсудних розстрілів, що творяться загоном Сіверса»⁹.

Найбільш показова історія підполковника Муравйова, колишнього есера.

Він командував червоними військами під Петроградом в післяжовтневі дні, при комісарі Антонові був головнокомандуючим в Україні; потім, влітку 1918 року, призначений командуючим фронтом проти чехословаків, підняв повстання проти більшовиків і розстріляний ними. Муравйов був катом України, на ньому кров тисяч людей, убитих у застінках і просто на вулицях. Жертв «офіцерської» бойні в Києві 1918 року налічують близько 2 тисяч; військових викликали «для перевірки документів» у театр і прямо там, у партері, розстріляли і порубали шаблями.

Важко, правда, відділити від персональної вини Муравйова відповідальність комуністів: 22 лютого 1918 року в Києві ЦВК України (Євгенія Бош) утворив Надзвичайну комісію Народного Секретаріату для захисту країни і революції на чолі з Віталієм Примаковим, в складі її були також Юрій Коцюбинський і Микола Скрипник. (Коцюбинський, син великого українського письменника, був зятем Євгенії Бош, а Примаков — зятем Михайла Коцюбинського і швагром Юрія. Тодішній чоловік Євгенії Бош, Юрій П'ятаков, був у загоні Примакова кулеметником, редактором газети, розвідником і катом — «чинил суд и расправу», пише він у автобіографії¹⁰). І Муравйов, і Антонов були в постійному конфлікті з «Цикукою», як зневажливо називав Антонов український радянський уряд. Але в даному випадку важлива постать самого Муравйова і, головне, ставлення до нього більшовицького керівництва.

⁹ Антонов-Овсеенко В. Воспоминания о гражданской войне. — С. 100.

¹⁰ Деятели СССР и революционного движения в России. — М., 1989. — С. 592.

Ось як описує революційного командуючого В. Антонов-Овсієнко: «Його суха фігура, з коротко стриženим сивіючим волоссям, з швидким поглядом, — мені згадується завжди в русі, супроводжуваному дзвоном острог. Його гарячий схвильований голос звучав припіднятими верхніми нотами. Висловлювався він завжди високим штилем, і це не було в ньому напускним. Муравйов жив завжди в чаду і діяв завжди самозабутньо»¹¹. «Звичайно, він був надто самолюбний і великий хвалько. Особливо любив він хизуватися своєю жорстокістю. “Скільки крові, скільки крові, скільки крові!” — повторював він, передаючи, як здійснював яке-небудь усмирення, і говорив зовсім без страху перед цією кров’ю, а з відтінком фаталізму і фатівства»¹². Перед взяттям Києва Муравйов дав наказ: «Войскам обеих армий предписываю беспощадно уничтожить в Киеве всех офицеров и юнкеров, гайдамаков, монархистов и всех врагов революции»¹³. З-під Полтави Муравйов телеграфував Антонову, що всіх «захисників буржуазії» він наказав «нещадно вирізати». Антонов, сам офіцер за освітою, оцінював Муравйова в цілому високо: «Працівник він був невтомний, військову справу добре знав із спеціального боку, а ще розумів нутром її авторитарний характер»¹⁴.

Зовсім інакше оцінив Муравйова як військового лейб-гвардії підпоручик Тухачевський, двадцятип’ятилітній командувач армії, присланий до Муравйова на східний фронт і ледве ним там не розстріляний. Обдарований і освічений офіцер побачив повну ницість «невтомного працівника»: «Муравйов відзначався скаженим честолубством, дивовижною особистою

¹¹ Антонов-Овсенко В. Воспоминания о гражданской войне. — С. 78.

¹² Там само. — С. 158.

¹³ Там само. — С. 85.

¹⁴ Тухачевский М. Избранные произведения. — М., 1962. — Т. 1. — С. 75–76.

хоробрістю і вмінням наелектризувати солдатські маси. Теоретично Муравйов був дуже слабкий у військовій справі, майже неписьменний. Однак знав історію війн Наполеона і наївно намагався копіювати їх, коли треба і коли не треба... Обстановки він не вмів оцінити. Його завдання були абсолютно нежиттєві. Керувати він не вмів. Втручався в дрібниці, командував навіть ротами. До червоноармійців він підлещувався. Щоб завоювати їх любов, він їм безкарно дозволяв грабувати, застосовував найбезсоромнішу демагогію та ін. Був надзвичайно жорстоким»¹⁵.

А от Ленін до останньої хвилини був високої думки про військові здатності Муравйова: «Запротоколюйте заяву Муравйова про його вихід із партії лівих есерів, продовжуйте пильний контроль. Я певен, що при дотриманні цих умов нам цілком вдасться використати його прекрасні бойові якості»¹⁶. У власне військових справах більшовики не розумілися, зате вони добре бачили «бойові якості» — оте саме «авторитарне нутро», яке дозволяло напівбожевільному безграмотному батальйонному командиру переступати через гори трупів, прицмокуючи: «Скільки крові, скільки крові, скільки крові!»

Від початку червоний терор ґрунтується на розстрілах заручників. Арешти злочинців були таким же супутником «тріумфального шестя радянської влади», як безконечні реквізиції, «ущільнення» — перетворення пристойних професорських та адвокатських квартир на божевільні «комуналки», мобілізації «нетрудового населення» на принизливі і важкі роботи, нарешті, просто позбавлення всіх людей розумової праці засобів для існування — продовольчих пайків. Навесні 1918 року, коли почалися перші повстання в козачих станицях на Дону, Свердлов і Троцький — безумовно, під керівництвом

¹⁵ Тухачевский М. Избранные произведения. — М., 1962. — Т. 1. — С. 75–76.

¹⁶ Ленинский сборник XXXVI. — М., 1959. — С. 58.

Леніна — розробляють продуману систему винищення козаків, розстрілів поголовно усього чоловічого населення¹⁷. Особлива жорстокість спалахує по всій контрольованій комуністами території Росії восени 1918 року, після убивства Урицького і замаху на Леніна. До речі, убивство голови Петроградської ЧК Урицького було актом особистої помсти студента Леоніда Канегіссера чекістам за розстріл його друга і арешт ні в чому не винних офіцерів. Після убивства Урицького, за офіційними більшовицькими даними, в Петрограді розстріляно 500 заложників! Насправді убитих було більше — за даними очевидців, тільки в Кронштадті у дворі було вибито чотири великих ями і впродовж ночі розстріляно коло них 400 чоловік. Що творилось після пострілу Фанні Каплан, не варто й говорити.

Широко відома цитата з статі одного з керівників ВЧК М. Я. Лаціса (партійний псевдонім Яна Судрабса, латиського комуніста, вчителя за фахом). «Не шукайте в справі звинувальних доказів; чи повстав він проти Ради із зброєю чи на словах. Насамперед ви повинні запитати його, до якого класу він належить, якого він походження, яка у нього освіта і яка його професія. Ось ці питання і повинні вирішити долю звинуваченого»¹⁸. Оригінал, листопадове число казанського журналу «Красный террор» за 1918 рік, читачеві недоступний. А між тим тут опущено початок фрази, в якій сама суть справи: «Ми не ведемо війни проти окремих осіб. Ми винищуємо буржуазію як клас»¹⁹.

Розбіжність між позиціями Лаціса, «одного из лучших, испытаннейших коммунистов», за словами Леніна, і ленінською каральною політикою полягала в тому, що Ленін не

¹⁷ Лосев Е. Трижды приговоренный // Москва. — № 2. — 1989.

¹⁸ Голиков Д. Крушение антисоветского подполья в СССР. — М., 1978. — К. 1. — С. 226–227.

¹⁹ Мельгунов С. Красный террор в России. — С. 44.

прагнув винищити *людей*, які складали клас буржуазії. «Ліквідація класу» для марксиста тоді взагалі означала ліквідацію соціальної структури, а не людей, — люди взагалі важили мало, історію робили соціальні фантоми, абстрактні сутності. Ленін не був канібалом, який мету революції бачив у горах трупів представників експлуататорських класів. Стріляючи по людях, Ленін і комуністи цілили в «класи». Розстрілюючи «дві-три сотні представників буржуазії», комуністи чекали, що клас буржуазії, переляканий, замовкне і затишнє. Троцький вів з цього приводу вчену полеміку з Каутським і повчав соціал-демократичного патріарха: «Застрашування є могутнім засобом політики, і треба бути лицемірним святенником, щоб цього не розуміти»²⁰. «Застрашували» клас.

М. Я. Лаціс

У 18-му році для того, щоб морально і політично придушити «буржуазію» або «буржуазні класи населення», нещадно розстрілювали заручників і дали волю «озброєному народові», використовуючи «прекрасні бойові якості» різних авантюристів та «испытаннейших коммунистов» з їх щирою класовою ненавистю на ґрунті комплексу соціальної меншовартості. В результаті уже восени 1918 року «радянська влада» втратила величезні території імперії і трималася на п'ятачку корінної російської етнічної землі, з якого колись починалося «збирання руських земель» московськими великими князями.

С. П. Мельгунов, видатний російський правозахисник часів громадянської війни, мужності якого ми завдячуємо унікальним матеріалам, що дозволяють зрозуміти трагедію російської демократії, неточно оцінив дуже важливу зміну в більшовицькій політиці терору. Він цитує доповідну записку

²⁰ Мельгунов С. Красный террор в России. — С. 33.

Дзержинського до Ради Народних Комісарів від 17 лютого 1922 року: «В припущенні, що одвічна стара ненависть революційного пролетаріату до поневолювачів мимоволі вилється в цілий ряд безсистемних кривавих епізодів, причому збуджені елементи народного гніву зметуть не тільки ворогів, але й друзів, не тільки ворожі і шкідливі елементи, а й сильні і корисні, я намагався провести систематизацію карального апарату революційної влади. ...Надзвичайна комісія була не що інше, як розумне скерування караючої руки революційного пролетаріату»²¹. Посилання на стихію народної ненависті С. П. Мельгунов розцінив як спробу чекістів зняти з себе відповідальність за терор, ініційований комуністичними вождями.

Насправді Дзержинський тут попри усю революційну риторичу щирий і говорить правду. В цьому і полягав перехід від терору «без компасу» до терору «з компасом», від «некультурного терору» до «культури терору». ВЧК добивалась керованого «розумного» терору, комуністи прагнули упорядкувати стихію ненависті і масових убивств, залишивши від неї тільки те, що їм було потрібне. А потрібна була їм паралізація волі до опору «експлуататорських класів» і «дрібної буржуазії» через жахи масових розстрілів і концентраційних таборів.

Нічого дивного немає в тому, що довкола чекістських підвалів, забризканих кров'ю та рештками кісток і мозку, крутилися хмари якихось людей із нездоровим потягом до смерті. Байдужі ремісники розстрілу; упоєні шалом позамежного, вічно п'яні чи накакаїнені комуністичні Хлестакови; педантичні добросовісні працівники, спустошені наказом партії вистраждати до кінця; люди, яких закрутило життя і змусило звикнути до усього, щоб вижити, — всі ці виконавці були потрібні заведеній машині терору. В камерах необмеженою владою користувалися слідчі-садисти. Так, в Харкові перед

²¹ Мельгунов С. Красный террор в России. — С. 33.

Денікіним господарем сотень життів був комендант ЧК Саєнко, що, завжди наче в хмелю, цілодобово мучив людей за допомогою кинджала і револьвера, влітав у камери, увесь забризканий кров'ю, з криком: «Видите эту кровь? То же получит каждый, кто пойдет против меня и рабоче-крестьянской партии!»²². Про кошмари Київських підвалів ЧК 1919 року, в часи, коли українську ЧК очолював Лаціс, розповів звіт сестер російського Червоного Хреста міжнародному Червоному Хресту в Женеві. Жахливі картини відкрилися після заняття денікінцями Одеси влітку 1919 року. Тут в ЧК було все: кайдани, темний карцер, різки, нагайки і палиці, стискування рук кліщами, підвішування і т. п.

Фелікс Дзержинський

Це — асенізатори революції, чорнороби терору. Але до чорної роботи так чи інакше залучалися всі.

Всім відомо від Горького, як Ленін любив Бетховена. «Ничего не знаю лучше Араппиона, готов слушать ее каждый день. Изумительная, нечеловеческая музыка. Я всегда с гордостью, может быть, наивной, думаю: вот какие чудеса могут делать люди!

И, прищурясь, усмехаясь, он прибавил невесело:

— Но часто слушать музыку не могу, действует на нервы, хочется милые глупости говорить и гладить по головкам людей, которые, живя в грязном аду, могут создавать такую красоту. А сегодня гладить по головке никого нельзя — руку откусят, и надобно бить по головкам, бить безжалостно, хотя мы, в идеале, против всякого насилия над людьми. Гм-гм, — должность адски трудная!»²³

²² Мельгунов С. Красный террор в России. — С. 123.

²³ Горький М. Собрание сочинений. — М., 1952. — Т. 17. — С. 39–40.

ЗМІСТ

Розділ 2

ДРУГА КРИЗА ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ — КОМУНІЗМ І ФАШИЗМ

«Диктатура пролетаріату» в Росії	5
Терористична диктатура	5
Російська державна традиція і диктатура «білих»	28
Україна: незалежність здобута і втрачена	39
Ленін і Троцький	91
«Старик» і молодь	102
«Модернізм» — відродження чи присмерк Європи?	132
Спадщина Леніна, або «докорінна зміна точки зору на соціалізм»	145
Спадщина Леніна — курс на нещадну диктатуру пролетаріату	155
Спадщина Леніна — скільки партій в одній партії?	178
Крах нової стратегії «світової революції»	199
Що насправді відбувалося в Китаї	199
Від «повстання боксерів» до «народної демократії»	217
Фашизм	233
Трагедія німецької демократії	250
Термідор	279
«Пролетарський епізод» — перша опричнина	279
За кулісами ГПУ	303

Конфлікт із армією?	316
Сталін	322
«Ліберальний поворот». Горький і Сталін	335
Переворот — друга опричина	357
Приховані цілі Сталіна	368
Українські комуністичні політики і Сталінський переворот	392
Війна	406
Захід ліберальний та консервативний	406
Японія у світовій катастрофі	435
До якої війни готувався світ	444
Вибір стратегічних рішень	467
Німеччина проти світу	482
22 червня 1941 року — попереджуючий удар?	497
Воєнні уроки поразок	521
Наслідки перемог — як воєнні, так і воєнно-політичні	550
Радянський тоталітаризм у політичній системі «Великої коаліції»	569
Україна по обидва боки фронту	586
Друга криза XX століття: підсумки	620